

Typografia – historyczny termin i jego znaczenia

☞ Termin *typografia* z biegiem czasu zmieniał znaczenie, jednak zawsze oznaczał „pisanie czcionkami”, czyli dotyczył materii drukarskiego rzemiosła i – jakby to określił współczesny technolog poligrafii – sporządzania form drukowych, czyli niegdyś – zecerstwa. Źródłosłów wyrazu odzwierciedla sens jego rozumienia.

Greckie *týpos* – uderzenie, odbicie – znaczyło również: obraz, figura, ale także: forma i model.¹ Słowo to, dzięki łacinie, trafiło do europejskiego wokabularza i mniej więcej od połowy XV wieku zaczęło oznaczać drukarską czcionkę. Druga część słowa *typo-grafia*, pochodzi od greckiego *gráphein* – skrobać, rytować, rysować, pisać.² Stąd np. łacińskie *graphium* – rylce (do pisania), stylus. Tak więc nasza *-grafia* oznacza działanie z efektem w postaci rytów, rysunków lub tekstów pisanych. Operowanie obrazem i zapisem oddaje w pełni współczesne słowo *poligrafia* oznaczające wszelkie drukarskie technologie służące powielaniu identycznych egzemplarzy, a także obecne jest w terminach dość odległych od drukarstwa, np.: *fotografia*, *bibliografia*, *mikrografia*, *geografia*, *krytalografia* czy *agrafia*.

☞ Od początków europejskiego drukarstwa, pod pojęciem *typografia* rozumiano drukarstwo, czyli rzemiosło realizowane gutenbergońską techniką, do której potrzebne były metalowe czcionki, farba i prasa. Nazwa oznaczała też samą oficynę drukarską, warsztat wytwarzający druki. W połowie XVI wieku z drukarstwa wyodrębniło się sporządzanie czcionek jako osobna profesja. Powstawały samodzielne zakłady, których produktem finalnym był wszelki materiał zecerski służący w drukarniach do składania form i wykonywania odbitek, np. kolumn książek. Nazwa *typografia* objęła znaczeniem w sposób naturalny również czcionkarstwo: grawerowanie punconów, sporządzanie matryc i giserstwo.

☞ *Typografię* jako termin łączny znaczeniowo traktował dla przykładu Paweł Pater, gdański właściciel drukarni i założyciel technicznej szkoły drukarskiej, typowy przedstawiciel europejskiej kultury druku. W pisany na początku XVIII wieku łacińskim traktacie *Typis literarum... dissertatio...*³ przeznaczonym dla uczniów, opisując historię drukarstwa, omawiając narzędzia odlewnicze i drukarskie, wzory czcionek różnych krojów, a nawet dając wskazówki praktyczne i ekonomiczne, uważał, że cała wyłożona wiedza dotyczy *artis typographicae* – sztuki drukowania. Pater w nauczaniu kładł nacisk na opanowanie przez adeptów

1 W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1983, s. 439.

2 Tamże, s. 161.

3 P. Pater, *Typis literarum... dissertatio, qua simul artis typographicae...*, Leipzig [Gdańsk?] 1710.

4 *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Tom 4: Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa i K. Korotajowa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 311-316.

terminologii łacińskiej i wprowadził w szkole tzw. *colloquia typographica*.⁴ Zdawał sobie sprawę, że łacina daje szansę ponadnarodowego porozumienia fachowców tej dziedziny. Niemiecka *Buchdruckerei*, włoska *stamperia*, angielski *printing house*, hiszpańska *imprenta* czy też czeska *tiskárna*, według niego powinny zaakceptować nazewnictwo pochodzące ze sfery *ars typographica*. Dzisiaj wiemy, że przewidywał niezbyt trafnie. To właśnie *typographia* dzięki masowo powielanym treściom przyczyniła się do rozwoju i wzrostu znaczenia języków narodowych w Europie.

✚ Wybitny grawer punconów i giser czcionek Pierre Simon Fournier swoje dwutomowe dzieło *Manuel typographique*⁵ poświęcił technice odlewania czcionek i można by sądzić, że termin *typografia* w jego mniemaniu związany był tylko z odlewaniem czcionek. Tak jednak nie było. Wiemy dzisiaj bowiem, że Fournier planował wydanie trzeciego tomu dotyczącego techniki drukarskiej. Z kolei dzieło Giambattisty Bodoniego *Manuale typografico*⁶ traktowało wyłącznie o gisierstwie, a w zasadzie było monumentalnym wzornikiem czcionek.

5 P.-S. Fournier le Jeune, *Manuel typographique, utile aux gens de lettres, et à ceux qui exercent les différents parties de l'Art de l'Imprimerie*, wol. 1-2, Paris 1764-1766.

6 G. Bodoni, *Manuale tipografico del cavaliere Giambattista Bodoni*, wol. 1-2, Parma 1818.

7 Ch. G. Täubel, *Allgemeines theoretisch-practisches Wörterbuch der Buchdrucker-kunst und Schriftgießerey*, Wien 1805.

8 Zob. liczne przykłady w: J. Ptaśnik, *Monumenta Poloniae typographica. Vol. 1. Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum*. Lwów 1922.

9 M. Juda, *Przywileje drukarskie w Polsce*. Lublin 1992, s. 66.

✚ Nie zawsze jednak drukarstwo i czcionkarstwo występowało pod wspólną nazwą. Niektórzy teoretycy i praktycy drukarstwa proponowali odrębne nazewnictwo. Na przykład Christian Gottlob Täubel w swoim słowniku⁷ wśród zakładow odróżniał *Buchdruckerei* – *Typographieum* od *Schriftgießerei*, czyli *Typotheum*. Jeśli zaś chodzi o osoby uprawiające drukarstwo oraz właścicieli oficyn, to w naszym kraju obok nazwy profesji – *drukarz*, podobnie jak w Europie najczęściej obowiązywały określenia *typographus* albo *impressor*.⁸ Szczególnie miano typografa darzone było estymą z powodu dostojenstwa tytułu *architypografa* nadanego w 1570 roku przez hiszpańskiego króla Filipa II słynnemu Krzysztofowi Plantinowi drukującemu w Antwerpii. Podobnie w Polsce król Zygmunt III w 1590 roku nadał tytuł architypografa królewskiego i kościelnego znakomitemu krakowskiemu drukarzowi, Janowi Januszowskiemu.⁹ Szlachetna profesja typografa, o której Bartosz Paprocki w *Herbach rycerstwa polskiego* (1584) pisał, że jest „*ars między inszymi taka, iż nie tylko plebeium, ale vere ipsum nobilem nie szkaradzi*”, oraz jej nazwa *typografia*, uzyskały powszechne poważanie. Przykłady szczególnych względów dla pracy typografa możnaby mnożyć, a sami dru-

karze mieli świadomość swojego znaczenia i misji tak, jak lwowski drukarz i giser czcionek Bazyli Stawnicki działający na przełomie XVII i XVIII wieku, który z dumą podpisywał się jako „magister kunsztu thypografskiego”.¹⁰

☞ Nie ma co się dziwić, że w bibliologii, szczególnie w inkunabulistyce i w pracach poświęconych starodrukowi, pojawił się termin *typografia*. Nazywał i wyznaczał historykom przedmiot zainteresowania i obszar badawczy. Badając książki i inne publikacje z pierwszych wieków drukarstwa, obok stosowanych wcześniej archiwalnych metod pracy, bibliologowie wypracowali tzw. *metodę typograficzną* opartą na analizie zasobu typograficznego użytego do drukowania oraz poznawanie procedur zecerskich i wydawniczych stosowanych w poszczególnych oficynach. Ogólnie rzecz biorąc, metoda analizy typograficznej służy identyfikacji starodruków: wykrywaniu drukarza i miejsca druku, datowaniu lub weryfikacji dat, rozpoznawaniu wariantów lub dodruków itp.¹¹ Prekursorem badań typograficznych w bibliologii był angielski bibliograf i bibliotekarz Robert G.C. Proctor (1868–1903)¹², którego prace¹³ inspirowały znanego niemieckiego badacza – Konrada Haeblera (1857–1946)¹⁴. Haebler dał do ręki historykom drukarstwa dzieło zawierające podstawowe metody badawcze.¹⁵ W polskiej bibliologii metoda typograficzna upowszechniła się dzięki Kazimierzowi Piekarskiemu (1893–1944)¹⁶, bibliotekarzowi, bibliografowi i historykowi książki, oraz jego następcom z Biblioteki Narodowej: Alodii Kaweckiej-Gryczowej¹⁷, Marii Błońskiej (1926–2008), Helenie Kapeliś (1927–1999), Paulinie Buchwald-Pelcovej, Henrykowi Bułhakowi, którzy m.in. kontynuowali zapoczątkowaną przez Piekarskiego monumentalną publikację *Polonia typographica...*¹⁸ wzorowaną na niemieckim wydawnictwie ciągłym *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde*¹⁹. Oparte na analizie typograficznej badania stosował też Józef Szczepaniec, specjalista z dziedziny książki osiemnastowiecznej, Maria Cubrzyńska-Leonarczyk badająca druki bazylianów z Supraśla oraz inni historycy książki.

10 *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Tom 6: Małopolska – ziemie ruskie*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa i K. Korotajowa, Wrocław-Kraków 1966, s. 212.

11 H. Bułhak, *Metoda typograficzna w badaniach nad dawną książką. Uwagi i refleksje*, „Biuletyn Poligraficzny” 1977 nr 2, s. 37–52.

12 [https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Proctor_\(bibliographer\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Proctor_(bibliographer)) [dostęp 29.11.2015].

13 M.in.: R. Proctor, *Bibliographical Essays*. London 1905.

14 https://de.wikipedia.org/wiki/Konrad_Haebler [dostęp 29.11.2015].

15 K. Haebler, *Typenrepertorium der Wigendrucke: Deutschland und seine Nachbarländer*. Bd. 1/6, Halle, Leipzig, 1905–1924.

16 https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Piekarski [dostęp 29.11.2015].

17 https://pl.wikipedia.org/wiki/Alodia_Kawecka-Gryczowa [dostęp 29.11.2015].

18 *Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia*, fasc. 1–12, red. A. Kawecka-Gryczowa. Wrocław-Warszawa-Kraków 1936–1981.

19 *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV Jahrhunderts*. Red. I. Collijn, K. Haebler i in. Leipzig 1907–1939.

☞ W wyniku rewolucji przemysłowej wieku XIX i gwałtownie wzrastającego społecznego zapotrzebowania na słowo drukowane doskonalono (używane wcześniej w rękodzielniczej skali) również inne niż typograficzna techniki drukarskie, w XX wieku stosowane już w globalnym wymiarze. Opracowano innowacyjne technologie sporządzania form drukowych i ich odbijania, budowano nowe maszyny i urządzenia, wprowadzano mechanizację produkcji czcionek, procesów składania tekstów oraz fotochemiczne sposoby reprodukcji obrazu. Drukarstwo szybko traciło charakter rzemiosła i stawało się przemysłową poligrafią. Słownictwo drukarzy zdominowała terminologia oddająca sens i znaczenie nowych skomplikowanych procesów produkcyjnych. Aż do drugiej połowy XX wieku, to jest do czasu zaniku tradycyjnego zecerstwa, czyli składania form drukowych z metalu, termin *typografia* był synonimem tradycyjnej techniki drukowania wypukłego w odróżnieniu nie tylko od drukowania offsetowego lub rotograviurowego, ale także od nowszych technik wypukłodruku, np. od dynamicznie rozwijającej się dzisiaj fleksografii. Typograficzne rzemiosło znalazło dla siebie azyl w prywatnych bibliofilskich drukarniach i niektórych pracowniach graficznych, trochę na zasadzie żywego muzeum – skansenu.

20 Zob.: A. Kapr, W. Schiller, *Gestalt und Funktion der Typografie*. Leipzig 1977; W. Weingart, *Typography*. Baden 2000; J. Godfrey, *100 Classic Graphic Design Books. Bibliographic*. London 2009; „Typographische Monatsblätter” (Revue suisse de l’imprimerie, Swiss Typographic Magazine). Lausanne 1933/...

☞ Pomimo stopniowego zaniku praktycznego znaczenia tej długowiecznej techniki druku szacowne słowo *typografia* nie znikło z naszego języka. Uzyskało nowe znaczenie harmonijnie zgodne ze swoją etymologią i tradycją. Dzisiaj *typografia* oznacza sztukę projektowania krojów pism drukarskich i komputerowych, komponowania struktur tekstowych drukowanych i emitowanych publikacji, a nawet całych systemów komunikacji wizualnej.²⁰ Typografia stała się istotnym elementem dizajnu – sztuki użytkowej i wzornictwa przemysłowego, a w swoich realizacjach wykorzystuje języki programowania i narzędzia nowych mediów.

☞ Ale to jest już całkiem inna opowieść o współczesności.

Andrzej Tomaszewski
w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie
5 czerwca 2019 roku